

ЖІНКА В ПРАВОВІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Свобода і честь за часів Київської Русі вважалися не-заперечними та непорушними цінностями кожної вільної (а інколи й напіввільної) людини і належали до великої хартії свободи раннього українського середньовіччя¹.

Окремі постанови тодішнього карного права охороняли життя жінки й навіть її честь. Так, у договорі русинів з німцями 1195 р. сказано, що образа жіночої честі карається виурою, а це було рівнозначним покаранню за вбивство вільної людини². Стаття 8 цього ж договору приписує: якщо хто зірве з чужої дружини головний убір, то з того 6 гривень за сором³.

У “Пространній Правді” за Троїцьким списком є свідчення про успадкування майна й землі смердами. “Пространна Правда” вважає князя прямим спадкоємцем померлого смерда. Але якщо у смерда залишилися незаміжні дочки, то вони теж отримують частину спадку. Після заміжжя вони втрачали право на спадок⁴.

Отже, “Руська Правда” і прямо, й опосередковано захищає майнові права і гідність незаміжньої жінки. Визначає за нею право на успадкування землі. Закон обстоює також і беззаперечне право на володіння й успадкування землі дочкою та дружиною феодала⁵.

Давньоруське право зрівняло жінку у правах з чоловіком, і за вбивство жінки вбивця платив стільки ж, як і за вбивство чоловіка⁶.

Незаперечним є той факт, що й родинне право в епоху Давньої Русі було досить добре розвиненим. Вже “Устав Володимира” кваліфікує як злочин викрадення нареченої, колотнечу між чоловіком і жінкою за маєток і таке інше⁷.

Церква закріплювала за собою насамперед право на ухвалення шлюбу. Багато уваги присвячує родинним справам і ролі в них жінки “Устав Ярослава”, який віддає церкві всі шлюбні та розлучні справи: “Брак всякого чина людей да не посягне ніхто судити ніже розводити, від мирських властей”. Коли хто за життя жінки взяв би собі іншу і та пішла за нього, “знаючи про жону його колишню, якщо вона жива є”, то обоє підлягали б карі в “тисячу рублів широких”⁸.

Стаття 2 “Уставу Ярослава” передбачала вже норми покарання за викрадення нареченої з метою нецерковного одруження з нею. “Аже кто умчить девку або насилить, аже боярська дги, за сором єї 5 гривен золота, а епископу

5 гривен золота; а менших бояр гривна золота, а єпископу гривна золота; добрих людей за сором 5 гривен срібла, а єпископу 5 гривен срібла; а на умичницех по гривні срібла, а князь казнить їх”⁹.

Про вплив дохристиянських шлюбних традицій на норми сімейного права свідчать пам’ятки руського права X — XI ст.

Весілля за традицією передували змовини-заручини, які супроводжувалися святковим застільям в оселі батьків нареченої. Обов’язковою стравою був сир, який виносила до столу відданиця. Обрядом “краяння”, тобто розрізання сиру і паляниці на шматки, скріплялася угода про шлюб молодих.

Порушення угоди з боку нареченого розглядалося як вияв зневаги до дівчини й каралося грошовим штрафом: “Про девку сир краявши, за сором єї 3 гривни, а що втрачено, тоє заплатити, а митрополиту 6 гривен, а князь казнить”¹⁰.

Суспільство було зацікавлене в тому, аби дівчина вийшла заміж, оскільки за нормами давньоруського законодавства вона по смерті своїх батьків позбавлялася права на спадщину. Закон передбачав і відповідальність батьків, коли дочка не виходила заміж.

Стаття 7 “Пространної редакції” “Уставу Ярослава” приписує: “Аже девка засяде великих бояр, митрополиту 5 гривен золота, а менших бояр — гривна золота, а нарочитих людії — 12 гривен, а простої чуді — рубль”¹¹.

На заручинах батьки молодят домовлялися про розмір посагу і визначали день весілля за згодою наречених. Для вступу в шлюб на Русі молодятям потрібно було досягти шлюбного віку 15 — 16 років, а в XIV — XV ст. — 14—18 років.

Пам’ятки XV ст. свідчать, що право на розлучення на Русі могло бути як двостороннім (за взаємною згодою), так і одностороннім, за ініціативою одного з членів подружжя. Дружина мала право розлучитися з чоловіком і через подружню невірність, і через приховування ним свого холопства, й через матеріальну незабезпеченість. Чоловік, залишаючи дружину без достатніх на те підстав, змушений був виплатити їй велику матеріальну компенсацію, а також внести штраф на користь церковної влади. Ці відрахування були досить значними і залежали від соціального стану подружжя. Аналіз історичних джерел показує, що в давньоруській сім’ї розподіл майна між чоловіком і жінкою проводився нерівноправно. Однак в X — XIII ст. жінки могли бути власницями великих коштів і маєтностей, отриманих від розподілу спадщини. Стаття 106 “Руської Правди” засвідчує не лише спадкові права давньоруської жінки, а й її право, на відміну від чоловіка, вирішувати, кому з дітей передати материнський спадок. Спадщина матері могла перейти не тільки синам, але й доньці, причому і за заповітом, і без нього: “... без язика лі умре то у кого будет на дворі била і кто ю кормив, то тому взяти”¹².

Донька одержувала весь спадок матері (незалежно від того, чи були брати) за умови, якщо утримувала свою матір в останні роки її життя.

Слід зазначити, що в XI — XIII ст. заміжня жінка, яка належала до вищих суспільних станів, могла мати власне “жіноче” майно і розпоряджатися ним на свій розсуд до кінця свого життя.

В “Руській Правді” говориться: “Якщо хто вб’є жону, таким же судом судити, як і мужа”. Отже, чоловік не мав права життя і смерті над жінкою і за її вбивство карався так само, як і за вбивство чоловіка. Перед законом уже на той час чоловік і жінка були рівноправними¹³.

¹ Падох Я. Охорона честі й свободи людини в карному праві княжої України // Науковий збірник Українського Вільного Університету. Ювілейне видання. Мюнхен, 1956. С. 187.

² Там само. С. 194—195.

³ Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. К., 1909. С. 318.

⁴ Данилова Г. М. Проблемы генезиса феодализма у славян и германцев. Петрозаводск, 1974. С. 143.

⁵ Там же. С. 146.

⁶ Там же. Див. також: Шумгин В. Я.

О состоянии женщины в России до Петра Великого. К., 1850. С. XVII, XXIV—XXVI.

⁷ Табінський П. Церковний Устав св. кн. Володимира Вел. // Нива. Львів, 1938. С. 413—450.

⁸ Лотоцький О. Українські джерела церковного права. Варшава, 1931. С. 237, 238.

⁹ Древнерусские княжеские уставы X—XV вв. / Изд. подг. Я. Н. Щапов. М., 1976. С. 110.

¹⁰ Там само. С. 89.

¹¹ Там само. С. 87.

¹² Памятники русского права. Вып. 1. Русская правда. М., 1952. Ст. 103. С. 119.

¹³ Патрило І. Вплив християнства на українське законодавство // Релігія в житті українського народу: Збірник матеріалів наукової конференції у Рокка ді Пана. М.: Рокка ді Пана, 1966. С. 145.

Хоча, якщо вона завинила, як сказано в другій частині цього ж закону, то платить пів вира — 20 гривень¹⁴.

Норми “Руської Правди” були відомі й чинні як у Київській Русі, так і на Волині, в Галицькій землі, на Сіверщині, Мінщині, Берестейщині, Холмщині, на білоруських і деяких московських землях¹⁵. Поряд з “Руською Правдою” — кодифікованою пам’яткою звичаєвого права українського народу — за доби Київської Русі існувала ще така судова інстанція, як церковний суд, дії якого поширювалися насамперед на духовенство, а також на членів їхніх сімей, на церковних слуг та фізично хворих людей. До компетенції церковного суду належали і шлюбні справи.

Відомий дослідник української минувшини І. Огієнко наголошував, що по смерті чоловіка жінка правно ставала головою своєї родини¹⁶. Немає в давньому законодавстві й обмежень жіночих прав у справах маєткових. Церковні статuti передбачали можливість конфлікту між жінкою та чоловіком за майно і визнавали її право на предмети безпосереднього вжитку.

Зазначимо, що перша згадка про повноваження жінок на володіння певним майном міститься в одній із найраніших юридичних пам’яток Давньої Русі — Договорі 911 р. Олега з Візантією, що “утвердив право жінки зберегти за собою частину спільного з чоловіком майна навіть у випадку, якщо чоловік учинив убивство”¹⁷.

Ще в перших століттях існування Литовсько-Руського князівства там панувало старе “руське” право. На землях України-Руси звичаєве право діяло до кінця XV ст. Більше того, воно продовжувало діяти в тій галузі законодавства, що називається “приватним правом”. Основні принципи давнього майнового, спадкового, родинного права, карне і процесуальне право залишалися чинними на українських, білоруських, а подекуди і на литовських землях. Принципи українського права не раз були підтверджені великими князями литовськими через уставні грамоти-привілеї. Всі суди Литовської держави керувалися цим правом, в тому числі й народні суди, які за Литовської доби дістали назву “копних” судів¹⁸. Великі князі литовські, проголосивши: “старовини не рухати, новини не заводити”, цим не лише підтвердили українським землям звичаєве право, а й сприяли його розвитку¹⁹.

Кодифікація права, яка відбулась у Великому князівстві Литовському, врахувала гуманність традиції “Руської Правди”, що сприяло врегулюванню правового становища жінки. Найповніше ці традиції відбиті в першому Статуті Великого князівства Литовського 1529 р., де різним питанням правового становища жінки, за підрахунками О. П. Музиченка, присвячено понад 1/5 від загальної кількості статей²⁰. Четвертий розділ, який називається “О поглаве женской и о выправу девок”, регулює майнове становище жінки. Центральне місце відводиться тут праву дружини на спадок та посаг для дівчат.

Українські жінки вищих суспільних станів у зазначений період мали широку свободу і правову незалежність, майже не поступаючись у повноті своїх громадських прав чоловікам²¹. Майнова незалежність жінок вищих суспільних станів давала їм право голосу і в органах місцевого самоврядування, бо лише володіння осідлістю було тоді підставою для участі в місцевих сеймиках.

Суспільне становище української жінки-шляхтянки відрізнялося від становища чоловіка хіба тим, що “жінки при живих братах наслідували тільки четверту частину батьківщини, материзну ж відбирали всю”²². Цей виняток пояснюється тим, що за литовсько-феодальним законодав-

¹⁴ Патріло І.

Вплив християнства на українське законодавство. С. 145.

¹⁵ Марусик К. О. Право як атрибут національної культури українського народу // Питання історії України: Збірник наукових статей. Чернівці, 1997. Вип. 1. С. 56.

¹⁶ Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. С. 365.

¹⁷ Пушкарева Н. Я. Женицины Древней Руси. М., 1989. С. 104.

¹⁸ Яковлів А. Українське право // Українська культура. Лекції під ред. Д. Антоновича. К., 1993. С. 227.

¹⁹ Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. К., 1992. Т. 1. С. 406.

²⁰ Музиченко О. П. Правове становище жінки в українських землях в XIV—XVI ст. // Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць. Вип. 2. Одеса, 1997. С. 176.

²¹ Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI—XVII вв. // Архив Юго-Западной России. издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе (далі АЮЗР). СПб., 1909. Т. 3. ч. 8. С. 6.

²² Мордовець Л. (Левицький О.). Про шлюб на Україні Русі в XVI—XVII ст. Львів, 1906. С. 6.

Федір Кричевський

Наречена

ством володіння маєтностями завжди поєднувалося з обов'язком військової служби.

На думку відомого українського історика О. Левицького, відлучення дочок від успадкування родових маєтків при живих синах “впливало із давньоруського поняття про первісну сімейну основу права наслідування” по чоловічій лінії²³. Крім того, це відлучення не було безумовним. Материнські маєтки, за О. Левицьким, дочки й сини успадковували в рівних частинах, а з батьківських — дочки всі разом отримували в придане гроші й речі на суму, рівну вартості четвертої частини цих маєтків. А якщо не було синів, дочки успадковували всі батьківські маєтки²⁴.

Другий Литовський статут 1566 р. чіткіше, ніж перший, протиставив шляхту й нижчі верстви населення. Він позбавляв спадкових і станових прав жінок, “котрі за простих людей заміж ідуть”²⁵. Тим самим жінки вищих суспільних станів у Великому князівстві Литовському мали досить широкі спадкові права, на відміну від більшості країн Західної Європи, де будь-яка спадкова власність у руках жінки розглядалася як можливість росту рентабельності господарства чужого роду, а, значить, була недопустимою²⁶.

Покажемо є запис, зроблений 1584 р. волинським шляхтичем Боговитином-Шумбарським у книзі замкової Луцької. Згідно з цим записом, шляхтич із власної волі передає у спадок своїй дружині Єві Павловичовній всі свої маєтності й відсторонює всіх своїх родичів, позбавляючи їх права на отримання спадку²⁷. Як видно з документів, така воля шляхтича не викликала заперечень з боку світських чи духовних властей. А дочки Київського воєводи Ходкевича — Олександра і Анна, як свідчать документи книги гродської Луцької за 1603 р., вийшовши заміж та отримавши в придане більше, ніж їм належало за законом, відреклися від своїх спадкових прав на батьківські й материнські маєтки²⁸.

Чоловіки-консерватори XVI ст. вважали, що у вищих станах тодішнього українського суспільства жінки взяли над чоловіками гору, як тільки-но Литовський статут забезпечив майнові права жінок²⁹.

Карні норми Литовського статуту гарантують цілковиту охорону життя жінки, її здоров'я, честі й особистої недоторканності. Правом були захищені й вагітні жінки³⁰.

Зазначимо, що в литовсько-руському праві був установлений принцип вільного вибору жінки при вступі в шлюб, як, до речі, цього вимагало і давньоруське канонічне право³¹. У 1566 р. княгиня Настасія Ружинська занесла до книги замкової Володимирської скаргу, де вказувала, що її дочка “самовольно, без відома матері, вийшла заміж” за Яна Ганковського і разом з ним відбрала у княгині маєток в с. Роговичах. Втім власті не виявили занепокоєння фактом самовільного одруження і не вбачали в цьому порушення закону³².

Дружина мала ніким не обмежене право продавати, заставляти, передавати іншій особі або церкві своє рухоме й нерухоме майно, про що свідчать численні записи в актових книгах³³. Жінки також мали право самостійно купувати будь-яке рухоме і нерухоме майно. В 1561 р., за документами Володимирського гродського суду, княгиня Марія Юріївна Гольшанська видала визнаний лист про умови контракту на поставку жита для сплаву по воді до Гданська князеві Олександрові Сангушці³⁴.

Жінки шляхетного і міщанського станів могли від власної особи вступати в зобов'язання, видавати “правні листи”, вести судові справи, для чого особисто з'являлися в суди, як світські, так і духовні³⁵. Жінки

²³ АЮЗР. Т. 3, ч. 8. С. 12.

²⁴ Левицький О.
Вступлення // Там же.

²⁵ Цит. за:
Яковенко Н. М.
Українська шляхта.
К., 1994. С. 54.

²⁶ Сборник
законодательных
памятников древнего
западноевропейского
права. Вып. 2.
К., 1907; Lesinsky B.
Stanowisko kobiety w pol-
skim prawie ziemskim do
polowy XV-ego wieku.
Wroslaw, 1956. S. 132—
140.

²⁷ АЮЗР. Т. 3, ч. 8.
С. 424.

²⁸ Там же. С. 324.

²⁹ Там же. С. 6.

³⁰ Там же. С. 10—11.

³¹ Левицький О.
Вступлення // Там же.
С. 13.

³² АЮЗР. Т. 3, ч. 8.
С. 121.

³³ Там же. С. 43, 81, 86,
96, 197, 229, 231, 237;
Т. 4, ч. 8. С. 95, 137, 435;
Т. 6, ч. 8. С. 191, 263.

³⁴ Центральний
державний історичний
архів України в м. Києві
(далі ЦДІАУК). Ф. 28.
Оп. 1. Спр. 19. Арк. 670
зв. — 671; Ф. 25. Оп. 1.
Спр. 3—173; Ф. 28.
Оп. 1. Спр. 1—45.

³⁵ АЮЗР. Т. 3, ч. 8.
С. 270, 459.

ні в чому не поступалися чоловікам, і часто були серед них правознавці, які добре знали Статут та інші закони особисто, а не через повірених, виступали в складних і важких процесах³⁶.

Проте слід сказати, що Литовський статут, який досить поблажливо ставився до більшості проступків жінок, визначав смертну кару тій дівчині (панні), яка була звинувачена в розпусті. Такий же вирок чекав і на заміжню шляхтянку за порушення подружньої вірності³⁷. За свідченням декрету Луцького гродського суду, занесеного в 1622 р. до книги гродської Луцької, Дем'ян Воронич і Маруша Резаковичева за розпусту були засуджені до смертної кари³⁸.

Крім писаного права, носієм якого була держава, існувало ще й звичаєве право, носій якого — народ. Польський історик Антоній І (Ролле Й.), характеризуючи становище жінки на українських землях, наголошував: “Обов’язкові для неї закони на Русі були ті ж, що й у Литві: як тут, так і там Литовський статут уважався кодексом, з яким треба було узгоджувати своє життя: але одна справа закон, а інша — звичай”³⁹. Якщо писане право завжди постає узагальнено безвідносним, то звичаєве повсюдно зберігає живий відбиток світогляду народу. Звичаєве право українського народу краще захищене від чужорідних впливів і повніше віддзеркалює риси давнього права⁴⁰. В ньому більше прадавніх символів і обрядів, більше термінів і понять, які в сучасній правосвідомості народу є, так би мовити, відблиском дохристиянських поглядів та вірувань.

Як видно з документів Люстрації Барського староства 1565 р., шлюбне право інколи зводилося на українських землях до двох пунктів: “Коли певний чоловік звичаєм прикордонним, самовільним, візьме собі чиясь дівчину або вдову, або розведену за дружину і з нею забажає жити, в такому випадку дає три гривні на замок; хто бажає дружину відпустити, або дружина чоловіка, то той, хто дає тому причину (привід), платить три гривні”⁴¹.

Таким чином, шлюби й розлучення укладалися без участі церкви і навіть без участі світської влади. Останню лише ставили до відома про домовленість, яка відбулася, та сплачували мито.

Особливістю українського звичаєвого права була материзна⁴². Так звалася нерухомість, частіше — наділ землі, що входила до посагу. Материзна не належала до загальносімейного майна, не ділилася між окремими членами сім’ї, а передавалася по жіночій лінії і становила окремий жіночий майновий інститут⁴³. Навіть після бездітної дружини, за звичаєвим правом, чоловік мусив передати отримане за дружиною майно її батькам.

Д. Яворницький не раз підкреслював, що третя частина худоби і рухомого майна, яку відбирало товариство в засудженого до смертної кари козака, віддавалася жінці й дітям, якщо козак був одружений⁴⁴. Ні про яке переслідування дружини та дітей злочинця не йшлося. Більше того, в Україні існував звичай, за яким лише жінка могла зберегти життя засудженому на смерть козакові, якщо згоджувалася взяти з ним шлюб. За переказом, записаним у другій половині ХІХ ст. Г. П. Надхіним на Катеринославщині, “в запорожців був звичай — інколи прощати злочинців, якщо котрась із дівчат наважувалася вийти за нього заміж”⁴⁵. Історик О. Левицький наводить записаний на Волині переказ, який побутував серед жителів м. Крупця: “Молодий козак за якийсь злочин був засуджений до смертної кари. Коли прочитали декрет і палач підвів засудженого до плахи, із натовпу вийшла дівчина

³⁶ АЮЗР. Т. 3, ч. 8. С. 9.

³⁷ Левицький О. *Очерки старинного быта Вольны и Украины*. К., 1891. Вып. 2. С. 18.

³⁸ АЮЗР. Т. 3, ч. 8. С. 538.

³⁹ *Украинские женщины. Исторические рассказы д-ра Антония I (перевод с польского)* // Киевская старина. 1883. Июнь. С. 268–269.

⁴⁰ Ефименко Т. *Обычное право украинского народа* // Украинский народ в его прошлом и настоящем / Под ред. Ф. Волкова. Петроград, 1916. С. 657.

⁴¹ АЮЗР. Т. 3, ч. 8. С. 261.

⁴² Чубинский П. *Очерк народных юридических обычаев и понятий в Малороссии*. СПб., 1872. С. 691.

⁴³ Гуслицкий К. І. *Україні: Історико-етнографічна монографія*. Макет. К., 1959. С. 442.

⁴⁴ Кривоший О. П., Д. І. Яворницький про українське жіноцтво // *Регіональне і загальне в історії. Тези Міжнародної наукової конференції, присвяченої 140 річчю народження Д. І. Яворницького та 90 річчю ХІІІ Археологічного з'їзду*. Дніпропетровськ, 1995. С. 115.

⁴⁵ Надхін Г. П. *Память о Запорожье и последних днях Запорожской Сечи*. М., 1977. С. 54.

⁴⁶ Лєвицький О. Обычные формы заключения браков в Южной Руси в XVI–XVII ст. // Киевская старина. 1900. Кн. 1. С. 14.
⁴⁷ АЮЗР. Т. 3, ч. 8. С. 591.

⁴⁸ Кривоший О. П. Жінка в історії Запорозького козацтва // Жінки України: сучасний статус і перспективи. Міжнародна науково-практична конференція. Тези доповідей. Одеса, 1995. С. 46.

⁴⁹ Апанович О. Розповіді про запорозьких козаків. К., 1991. С. 219.

і накрила хусткою його голову, даючи тим самим знак, що вона обирає його собі за чоловіка і тим звільняє від страти”⁴⁶. Документальне підтвердження існування цього звичаю на українських землях знаходимо в “Архиве Юго-Западной России” у книзі гродській Луцькій за 1606 р.⁴⁷

Коли виокремити звичаї і традиції запорізького козацтва, які прямо чи опосередковано ставали на захист честі і гідності української жінки, стає помітною тенденція до ідеалізації образу жінки й особливо жінки-матері. Відсутність постійного спілкування з жіноцтвом на Січі, очевидно, не призводила до забуття, байдужості чи зневаги, більше того — спричинювала ідеалізацію жіночого начала⁴⁸.

Козацька звичаєвість хоч і пропагувала серед січовиків безшлюбність, однак виховувала, особливо у парубків, шанобливе ставлення до жінки-матері, сестри, дружини чи коханої дівчини, що відбилосся в козацьких піснях. Ці пісні тісно пов’язані з життям і слугують своєрідним історичним джерелом для його вивчення⁴⁹.

Козацькі пісні побутували протягом тривалого часу, а тому в деяких з них помітні нашарування пізніших часів і змішування з піснями інших ідейно-тематичних циклів, проте чітко простежується живе, конкретне, а подекуди навіть детальне описання козацької звичаєвості, пов’язаної зі ставленням до жінок. Зокрема, в пісні “Ревуть води, шумлять лози” співається:

Зозуленько, моя ненько,
Закуй мені жалібненько,
Закуй мені ту дорогу,
Куди їхати до роду,
Що до роду, до родини
Та до вірної дружини.

Або в пісні “Ой добрая годинонька була”:

Ой добрая годинонька була,
Як матуся свого сина біла.
А він їй сумирився,
Низько в ноги поклонився:
”Прости ж, прости, матусенько моя!”

Приклади шанобливого й рівноправного ставлення до жінки подібуємо не лише в пісенній творчості, а й у легендах та переказах про козацькі часи. В переказі “Як дівка Христя була кошовим”, записаному 1894 р. в м. Нікополі на Катеринославщині дослідником Яковом Новицьким від Д. С. Биковського, йдеться про жінку — козацького ватажка⁵⁰. А переказ “Настина Могила” розповідає про долю жінки-воїна, яка носила шаровари, козацьку шапку і воювала не гірше за чоловіка-козака⁵¹. За переказом, записаним краєзнавцем А. М. Ковальовим, у повстанні під проводом Якова Острянина (1638 р.) активну участь брала дружина козацького сотника Семена Мотори — Варвара.

Картина правового становища жінки на українських землях у другій половині XVI — першій половині XVII ст. була б неповною без аналізу ставлення до жінки громадського (“копного”) суду селян і міщан, а в деяких випадках і шляхетства. Зазначимо, що копні суди були найстаршими на українських землях судами, а їхнє судочинство найбільше зберегло давні народні традиції та світоглядні уявлення. За І. Черкаським,

⁵⁰ Малорусские песни, преимущественно собранные Я. П. Новицким в Екатеринославской губернии в 1874–1894 годах // Сборник Харьковского историко-филологического общества. Харьков, 1894. Т. 6, вып. 11. С. 103–104.

⁵¹ Зварницький Д. И. Очерки по истории Запорожских казаков и Новороссийского края. СПб., 1889. С. 128.

Михайло Брянський

Портрет
Єлизавети Дараган

жінка — міщанка, і навіть селянка — була повноправною учасницею громадського суду⁵².

Жінка мала право не лише заносити на копу скаргу від свого імені⁵³, а і, “як всякий інший копник, виступати як свідок”⁵⁴.

Корені відносної рівноваги прав між чоловіком та жінкою у зазначений період криються, на наш погляд, у давньому праві особистої свободи, яке не було узурповане ні чоловіком, ні суспільством, ні церквою.

Якщо звичаєве право українського народу в XVI — середині XVII ст. передбачало участь жінки в копних судах і дозволяло їй у разі відсутності чоловіка виходити і відповідати на копному суді за нього, то вже від XVIII ст. жінка поступово втрачає це право. В XVI — середині XVII ст. свідчення чоловіків і жінок уважалися на українських землях рівноцінними. Однак уже від середини XVII ст. в українську судову практику проникає і поступово закріплюється зверхність чоловічого свідчення над жіночим. В кодифікованих збірниках українського права XVIII ст. перевага чоловічого свідчення над жіночим була остаточно закріплена.

Отже, середина XVII — XVIII ст. стали періодом обмеження й поступового позбавлення українських жінок значної кількості власницько-майнових, сімейних та суспільних прав. Законодавче обмеження жіночих прав вплинуло на суспільне становище жінок-шляхтянок, їхні сімейні та майнові інтереси. Проте непригніченість української жінки в сім'ї, її рівноправність із чоловіком у вихованні дітей і веденні домашнього господарства, освіченість іще довго були основними чинниками ставлення до неї.

Олександр Кривоший

⁵² Черкаський І.
Громадський (копний)
суд на Україні Русі
XVI—XVII ст.
К., 1928.

⁵³ Ефименко А. Я.
Народний суд
в Западній Русі.
Южная Русь: В 2 т.
СПб., 1905. Т. 1.
С. 324—369.

⁵⁴ Черкаський І.
Громадський (копний)
суд на Україні Русі
XVI—XVII ст. С. 99;
АЮЗР. Т. 1, ч.б. С. 88.